

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Türk Dilleri ve Halkları: Türklük Araştırmalarına Giriş

Menges, Karl H. (2020). *Türk Dilleri ve Halkları: Türklük Araştırmalarına Giriş* (Çev. Erhan Taşbaş).
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 344 s. ISBN: 9789751746382

Sıla Nur Aktaş

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / Türkiye

✉ silaaaktass@gmail.com

🆔 0000-0003-0407-8596

Atıf

Citation

Aktaş, Sıla Nur (2021). Türk Dilleri ve Halkları: Türklük Araştırmalarına Giriş. *Dil Araştırmaları*, 28: 259-264.

Başvuru

Submitted

05.02.2021

Revizyon

Revised

18.05.2021

Kabul

Accepted

21.05.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2021

20. yüzyılın büyük dilbilimcilerinden Karl H. Menges, 1942-1943 yıllarında Türkçenin Colombia Üniversitesinde okutulmasını sağlayan, eğitime Uygurca ile başlayıp Türkiye Türkçesi ve Osmanlıca dersleri veren, üstelik yalnızca Osmanlı Türkçesi ile kalmayarak Eski Türkçeyi ve Altaycayı, Asya ve Sibirya'yı da içine alıp genişleterek Türkoloji alanına büyük katkılarda bulunan önemli isimlerden biridir. Öyle ki bu çalışmalarıyla 1947'de Altay ve Slav dilleri profesörü ünvanını almıştır. Profesörün Altay ve Slav dilleri üzerine yayımladığı 10 eserinden biri de *The Turkic*

Languages and Peoples'tır. 'Türk Dilleri ve Halkları: Türklük Araştırmalarına Giriş' kitabının, ilk baskısı 1968 yılında Otto Harrasowitz yayınevi tarafından Almanya, Wiesbaden'de yayımlanmıştır. O yıllarda büyük bir eksikliği gideren bu kitabın ikinci baskısı eklemeler ve düzeltmelerle 1995'te yeniden basılmıştır. Bu incelemede Erhan Taşbaş tarafından çevirisi yapılmış olan ve 2020'de Türk Dil Kurumu yayınlarından Ankara'da *Türk Dilleri ve Halkları: Türkolojiye Giriş* adıyla çıkan baskı esas alınacaktır.

Çalışma; önsöz, ikinci baskıya ön söz ve eklemeler, çevirenin ön sözü, transkripsiyon, kısaltmalar, alıntı yapılan dillerin kısaltmaları bölümlerinden sonra, Türkoloji araştırmalarının tarihçesi, Türk halklarının dağılımı ve Türk göçlerinin tarihçesi, Türk dillerinin tasnifi, Türk dillerinde kullanılan alfabeler, karşılaştırmalı ses bilgisi ve dil bilgisi, Türk dillerinin söz varlığı, yapısal değişimler, bazı bibliyografik bilgiler, özel ve cins adlar dizini, sözcük ve ekler dizini başlıklarını taşıyan on bölümden oluşmaktadır.

İlk olarak, 'Önsöz' bölümünde; yazar kitabının yalnızca bir tarihi-karşılaştırmalı dilbilgisi kitabı değil, Türkolojiye giriş kitabı olduğunu, bunun özellikle biçimbilgisi ve sözdizimi bölümünde görülebileceğini belirtmiştir. Söz diziminin yeterince işlenmemiş ve yapılan çalışmaların da hazırlık çalışması niteliğinde olduğunu belirten yazar; bu nedenle çalışmada Türk dillerinin söz diziminden çok Türk ve diğer Altay dillerinin temel söz dizimine yapısal değişimler bölümünde vurgu yapıldığına dikkat çekerek, Eski Türk dilinin özellikle Osmanlıca'nın batılı öğrenciler tarafından iyi bilinmesi sebebiyle de, kitabında pek tanınmayan, ulaşılması zor Türk dillerinden örnekleri daha çok tercih ettiğini vurgulamış ve Türk dillerinin belirli özelliklerinin karşılaştırması ve açıklamasında Hint-Avrupa dillerine başvurduğunu da ayrıca ifade etmiştir. Yazar eserinde Türk dillerinin Altay dil ailesinin bir üyesi olduğunu öne sürmüş ve bu yakınlığı göstermeyi istediğini belirtmiştir. Eserinin sadece tarihi ve karşılaştırmalı bir gramer olmadığını; ele alınan dillerin konuşulduğu halkların tarihinin de ele alınması dolayısıyla kitabın ismini böyle belirlediğini ifade ederek, esere önemli katkılarda bulunan L. Osterweil'e ve kitabın düzenlenmesine yardımcı olanlara teşekkürlerini sunmuştur.

İkinci baskıya ait önsözde ise, yirmi otuz yıl içerisinde Türkolojinin ilerlediğini, bazı sorunların sonuca ulaşmasıyla kendi görüşlerinde değişimler olduğunu, bu baskıda yeni gelişme ve değişikliklerin gözden kaçırılmaması için çaba harcandığını belirtmiştir.

Birinci bölüm öncesinde kitabın ikinci baskıya ait önsözünde bahsedilen, yazarın yeni gelişme ve değişiklikleri verdiği kısım sekiz sayfada 112 madde ile toparlanmıştır.

Kitabın birinci bölümü (s. 41-51) Türkoloji araştırmalarının tarihçesine ayrılmıştır. Türk tarihi ile ilgili kısa bir giriş yapan yazar, Türk dili araştırmalarının 17. yüzyılda başladığını belirterek bazı örnekler vermiştir. Jean Deny'nin "*Grammaire de La Langue Turque (dialecte osmanli)*" isimli 1921'de yayınlanan eserini o güne kadar yayınlanan en başarılı çalışma olarak nitelendirmiştir. Çok sayıda araştırmacıdan, yapılan keşiflerden, ilk araştırmacılarından ve ortaya konulan çalışmaların mahiyetinden bahseden yazar, yer yer anlaşılır açıklamalarla eserlerin önemini vurgulamıştır. Bölümün sonunda Türkiye'nin Türkoloji çalışmalarına katkısının çok az olduğunu

belirterek Arap geleneğine bağlı yazılan sözlük çalışmaları dışında öne çıkan tek bilim adamının Mehmet Fuat Köprülü olduğunu söylemiştir. R. Rahmeti Arat, A.Caferoğlu, Hasan Eren, M. Mansuroğlu'nu anarak, el yazma koleksiyonlarının, diyalektoloji, diyalekt coğrafyası, Türk dili ve diyalektlerinden sözlük derlemeleri alanlarında çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Türk halklarının dağılımı ve Türk göçlerinin tarihçesini işleyen ikinci bölüm (s. 53-102), Türk halklarının dağılımı, Türk göç tarihi, Türk dillerine komşu diller, Türk halklarının ana yurdu hakkında alt başlıklar halinde bilgiler vermiştir. Türk halklarının coğrafi olarak dağılımına, nüfuslarına nasıl topraklara yerleştiklerine dair bu yolla yapılan dil tasniflerine ve Türkçe konuşan halkların sayısına ve çeşitlendirilmesine yer veren yazar, göç bahsinde Türklerin çıkış noktası olarak Orta Asya'nın doğu kısmını göstermiştir. Türklerin yaptığı önemli göçlerden, yaşantılarından, bunların sonuçlarından ve bu göçlerin Türk kültürü üzerindeki yansımalarından söz eden; Türk dillerine komşu diller ve bunların neden komşu olarak belirlendiği üzerinde detaylı bir şekilde duran yazar; Korecenin göz önünde bulundurulmadığı Altay dilleri tasnifine yer vererek, bu dillerin Hun, Moğol, Tunguz ve Türk olarak dört kola ayrılmadan önce bu Altay halklarının, Orta Asya bozkırlarında yaşadıkları öne sürmüş ve Altay dilleri teriminin tanımına, bu terimin kullanımına dair çıkarımlarda bulunmuştur. Altay dillerinin Ural ve Hint-Avrupa dilleriyle olan eski ve derin ilişkilerinin ilk Altay grubunun yaşadığı bölgenin batıda yer aldığını düşündürdüğünü belirten yazar, Altay ve Ural dilleri arasında genetik bağ olduğunu düşündüğünü ve ortak dil çizgisi (*isogloss*) üzerinde durulması gerektiğini, buna karşı çıkararak alıntılama yoluyla bunun oluştuğunu iddia edenlere ise bu durumun ancak eski ve oldukça yoğun ilişkiler ile açıklanabileceğini ifade ederek, Altay ve Ural dilleri arasında bir bağdan söz etmiştir. Bu ilişkinin Tanrı dağları ve Ural ya da Volga arasındaki geniş bozkırlar gibi büyük doğal sınırların bulunmadığı geniş bir bölgede kurulduğunu belirterek, bölge olarak Eski Altay halklarının yaşadığı bölgenin batısında Tanrı dağları ve Ural ya da Volga arasındaki düzlükleri göstermiştir. Bunu Proto Ural-Altay dil birliğinden gelen Proto Altay – Proto Ural gruplarının ortak yaşantısı olarak tanımlayarak Hint-Avrupa ilişkilerini de yalnızca Slav-Altay ya da İran-Altay ilişkileriyle sınırlandırmamak gerektiğini; bu dillerden bazılarının daha eski olması dolayısıyla belli bir Hint-Avrupa diliyle ilişkilendirmenin doğru olmadığını söylemiştir.

Üçüncü bölüm Türk dillerinin tasnifine ayrılmıştır (s. 103-114). İlk iki bölümden edinilen bilgiler ışığında daha anlaşılır olan bu bölümde, dillerin; coğrafi bölgesel tasnif, tarihsel temelli tasnif, dil bilimsel değişiklikler temelli tasnif olmak üzere üç tür tasnifinden söz edilmiştir. Bu sınıflandırmalardan dilbilimsel olan, Türk dilleri arasında gelişen farklılıkları öne çıkardığından ve coğrafi, tarihi kanıtlarla da desteklendiğinden dolayı daha uygun bulunmuştur. Radloff, Baskakov ve Samoyloviç'in tasniflerine değinen yazar daha sonra Samoyloviç'in coğrafi tasnifini esas alarak Türk dillerinin uygun farklılıklara göre sınıflandırıldığı 12 (I-XII) grup ve 6 (A-F) bölümden oluşan bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifi yapılan diller ayırıcı özellikleriyle ses bilgisi, söz varlığı, söz dizimi, biçim bilgisi gibi yönlerden ayrıca bu bölümde değerlendirilmiş, tasnifin sonunda da A-F grubu arası bağlantılarla ilgili bilgi verilmiştir. Bazı gruplarda hem harf hem de romen rakamı bulunduğu için (Örn. C. VII. Oyrotça, D. VIII.

Merkezî Güney Sibirya, Abakan ya da Hakas Grubu vb.) tasnifin anlaşılması güçleşmektedir.

Akrabalık ilişkileri göz önüne alındığında bu tabloya göre A ve C gruplarının D, E ve F gruplarına kıyasla B grubuyla daha yakın ilişkide olduğu görülmektedir. Ayrıca D ve E daha yakın olup, VIII ve X grupları arasında bağlantı oluşturmaktadır. D ve E grupları çoğu bakımdan Türk dillerinin büyük bir kısmından uzaktır. F grubu coğrafi konumuna rağmen E grubu ile karşılaştırıldığında marjinal bir yapıya sahiptir. Türkleşme süreci bu grubu B grubuna, onun içinde Türk dillerinin en son katmanı olan B. V. 6. Alt grubuna bağlamaktadır.

Türk dillerinde kullanılan alfabelerin ele alındığı dördüncü bölümde (s. 115-120) Türklerin geçmişten beri kullandıkları alfabeler kronolojik bir sıra ile incelenmiştir ve bu alfabelerin keşif süreci üzerinde durulmuştur.

Karşılaştırmalı ses bilgisi ve dilbilgisi adlı beşinci bölüm (s. 121-231) yazarın kitabında en çok üzerinde durduğu bölümdür. 110 sayfa tutan bu bölümü yazar, iki alt başlığa ayırmıştır: 1. Ses Bilgisi, 2. Biçim Bilgisi ve Söz Dizimi.

Birinci başlık olan ‘Ses Bilgisi’ bölümü; ses sistemi, ses birleşmelerindeki değişimler, benzeşme ve benzeşmezlik, göçüşme, orta hece düşmesi olmak üzere beş alt başlıkta ele alınmıştır. Her bir bölümde açıklamalar örneklerle desteklenmiştir ve yazar bu örnekleri Orta Türkçeden aldığını belirtmiştir.

İkinci ana alt başlık olan ‘Biçim Bilgisi ve Söz Dizimi’ bölümü ise isimler, fiiller ve sözcük yapımı olarak ayrılmıştır ve bu kapsamda, isimler başlığı altında iyelik ekleri, sıfatlar, zarflar (karşılaştırma), sayılar, edatlar ve zamirler; fiiller başlığı altında ise aspekt ekleri, fiil isimleri (zarf fiiller), fiil çekimi (emir-istek çekimi), olumsuzluk, birleşik fiiller ve sözcük yapımı kısımları bulunmaktadır.

Ele alınan her bir konu diğer Türk dilleriyle karşılaştırılmalı açıklamalar ve örneklerle desteklenmiştir. Tabloların da desteğiyle Türk dilleri ve lehçeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

‘Sözcük Yapımı’ kısmında isim yapma ekleri ve fiil yapma ekleri bölümleri bulunmaktadır. Diğer bölümlerdeki diğer Türk dil ve lehçelerinden örnekleme sistemi burada da uygulanmıştır.

Türk dillerinin söz varlığına ayrılan altıncı bölümde (s. 231-250), yazar Türk dillerinin ortak bir etimolojik sözlüğü olmadığından dolayı Türk dillerinde söz varlığı değerlendirmesi yapmanın zor olduğuna değinmiştir. Türk dillerinde bulunup Altay dillerinde bulunmayan unsurları belirlemenin çok kolay olduğunu söylemiş ve bunu sözcüklerin henüz asimile olmamasına bağlamıştır. Bu sözcükleri yabancı sözcük değil ödünçleme olarak kabul etmek gerektiğinden bahsederek, Türk dillerine diğer dillerin etkisini ele almıştır. Çok dilli sahanın güçlü kültürel etkisi ve çeviri edebiyatıyla birlikte Türk dillerine yabancı sözcük girmeye başladığını belirten yazar bu durumun bir kültür dairesinden diğerine farklılık gösterebildiğini de belirtmektedir.

Yazar, Türk dillerine etki eden yabancı dillerden ve bu etkilerin boyutundan söz ederken, Mahmud Kaşgari’nin Türk halklarının söz varlığını başka halklara ulaştırmak için yazdığı Türkçe-Arapça sözlüğünde gereksiz Arapça sözcüklere yer vermekten

kaçındığı için DLT'nin Türk dillerinin söz varlığıyla ilgili yalnızca ilk değil, aynı zamanda en mükemmel kaynak olduğunu vurgulayarak DLT'deki Türkçe olmayan sözcüklerin ödünçleme olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Türk dili üzerine etki eden dil olarak yalnızca Arapça ele alınmamıştır. Eserde, Türk dilinin her bir dönemine etki eden diller ve kültürlerden hareketle, bu etkinin boyutu üzerine değerlendirmeler de yapılmış ve örneklerle desteklenmiştir.

Yedinci bölümde yapısal değişimler (s. 251-256) konu edilir ve Türk dillerinde meydana gelen ses ve biçimle ilgili değişimler ele alınır. Yapısal değişimlerin ses bilgisinde, söz diziminde ve söz varlığında görülmesine rağmen, biçim bilgisinde bu değişimin çağlar boyunca dirençli olduğu belirtilerek; Türk dillerinin ses uyumunu, ses bilgisi ve biçim bilgisi kurallarını koruyup korumadığı üzerinden bir değerlendirme yapılır.

“Bazı Bibliyografik Bilgiler” başlığını taşıyan sekizinci bölümde, eserin beslendiği kaynaklar ile alanın kaynakları şu başlıklar altında tam künye bilgileriyle beraber verilmiştir:

- I. Coğrafya, keşifler, tarih, etnoloji, arkeoloji, sanat tarihi ve din tarihi
- II. Diller: Lengüistik ve dil bilimi.
 1. Genel çalışmalar
 2. Genel başvuru kaynakları
 3. Altay ve Ural-Altay dilleriyle ilgili genel çalışmalar
 4. Genel Türkoloji
 5. Türk dilleri:
 - A. Eski Türkçe (Orhon, Yenisey, Uygur)
 - B. Orta Türkçe (Uygurca sonrası, ilk ve erken Çağatayca, Karahanlıca, Harezmi Türkçesi, Çağatayca, Kumanca, Kıpçakça)
 - C. Yeni ve çağdaş Türk dilleri: Aral-hazar dilleri, Azerice, Başkurtça, Çuvaşça, Gagavuzca, Güney Sibirya Türk dilleri, Kafkas Türk dilleri, Karaçay-Malkarca, Kazakça, Mişer Tatarcası, Osmanlıca, Oyrotça, Özbekçe, Peçenekçe, Tuvaca, Türkmençe, Yakutça, Yeni Uygurca.
 6. Türk dillerinde kullanılan yazı sistemleri
 7. Moğol, Tunguz ve Ural dilleriyle ilgili genel çalışmalar
 8. Hint- Avrupa dilleriyle ilgili bazı çalışmalar
 - A. Hint-İran: İran dilleri, Pamir dilleri, Saka dili, Soğdca
 - B. Toharca
 - C. Slav dilleri
 9. Dravid dilleri, Korece, Japonca, Sibirya dilleri ve Tibet dilleriyle ilgili bazı çalışmalar

Yazar, Türkolojiyle ilgilenenler için yirmi iki sayfalık zengin bir bibliyografya sunmuştur; ancak giriş kısmında belirttiği üzere bu tam bir bibliyografya değildir. Yazar tam bibliyografya ifadesinden özellikle kaçındığını belirtirerek, bunun hazırlanmasının oldukça zor olduğunu ifade eder. Bu bibliyografyanın “*Philologiae Turcicae Fundamenta*” dan sonra yayımlanan kaynaklar olduğunu her bir Türk diliyle ilgili *Fundamenta*'nın ilgili bölümlerine başvurulduğunu da ekleyen yazar, başvurulacak kaynaklarla ilgili önerilerinden ve eleştirilerinden de yer yer söz etmektedir.

Son olarak dokuzuncu bölüm *özel ve cins adlar dizinine*, onuncu bölüm de *sözcük ve ekler dizinine* ayrılmıştır.

Kitabın sonunda ek olarak “Tarihi Altay Dillerinin Konumu”nu ve “Türk Dillerinin Konumu”nu gösteren iki şema ile “Altaylı Kavimlerin Göç Yolları”, “İlk Ana Yurt”, ve “Sonraki Ana Yurt” başlıklı üç harita sunulmuştur.

Sonuç olarak, gerek konuların işleniş tarzı, gerekse içerik yönünden Türkoloji alanıyla ilgili kişilerin istifade etmesi gereken eserler arasında yer alan kitap; Türkolojiye giriş eseri olarak kabul edilmiştir ancak Erhan Taşbaş’ın önsözünde belirttiği üzere, Türkolojinin farklı alanlarıyla ilişkili tartışmalara dair yazarın özgün görüşlerini içerdiğinden Türkolojiyle belli bir düzeyde ilgili kimselere hitap ettiğini de belirtmek gerekir.

Kitabın her bir bölümü örneklerle desteklenmiştir, özellikle karşılaştırmalı ses bilgisi ve dilbilgisi adlı bölümde verilen tablolar oldukça açıklayıcıdır. Yazarın kitabın sonunda sunduğu konularına göre ayrılmış zengin bibliyografya ve haritalar da yine okuyucuya katkı sağlayacaktır.

Kitabın birinci baskısı 1968, ikinci baskısının bazı eklemelerle 1995’te basıldığı göz önüne alındığında üstünden bu denli zaman geçmiş bir eserden, alan çalışanları için orijinal ve ilgi çekici bilgiler de sunmakta olduğu için, günümüzde de önemini koruyan bir çalışma olduğu aşikardır. Böyle değerli bir eseri meydana getiren ve 1999 yılında ayrılan Karl H. Menges’e ‘toprağı bol olsun’ diyor, eseri Türkçeye çevirdiği için de Erhan Taşbaş’a ayrıca teşekkür ediyoruz.